

Mistycyzm – konserwatyzm – emancypacja. Lucjan Siemieński czyta św. Teresę z Ávila

Mysticism – Conservatism – Emancipation.

Lucjan Siemieński Reads St. Teresa of Ávila

Renata Stachura-Lupa

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Polska

e-mail: renata.stachura-lupa@up.krakow.pl

ORCID: 0000-0003-4962-962X

Abstract

The paper is devoted to the question of how Lucjan Siemieński perceived St. Teresa of Ávila, a Spanish mystic, and her works. Siemieński's interest in mysticism developed in the 1870s, i.e., in the last stage of his life, which the poet spent in Cracow. It reflects both his fascination with the European tradition, which, as a translator, he assimilated into the Polish culture since adolescence, and the conviction (shared with conservatives from Cracow) about the important role of the Catholic Church in history. Familiarizing the Polish reader with the life and work of the Spanish saint, Siemieński emphasizes the practical and intellectual aspects of her apostolic mission. In his essay, the gender of the protagonist in no way determines her social or religious position. The critic does not address the emancipatory dimension of her activities. By presenting her image to the readers and translating her poetry into Polish, he supports the tradition of Catholic literature and Catholicism, hoping that they will contribute to the revival of the nation.

Keywords

Lucjan Siemieński, literary criticism, St. Teresa of Ávila, mysticism, feminism

I

Zainteresowanie Lucjana Siemieńskiego mistycyzmem hiszpańskim przypada na lata siedemdziesiąte XIX wieku, ostatnie dziesięciolecie życia poety. Siemieński, w młodości uczestnik powstania listopadowego, kilkakrotnie zatrzymywany i więziony za działalność konspiracyjną, współtwórca Stowarzyszenia Ludu Polskiego, członek grupy literackiej Ziewonia, emigrant związany z Towarzystwem Demokratycznym Polskim w Paryżu, a potem z Kołem Sprawy Bożej Andrzeja Towiańskiego, osiadłszy w Krakowie w 1848 roku, stał się jednym z czołowych przedstawicieli środowiska konserwatywnego „Czasu” (w latach 1849–1852 był redaktorem naczelnym dziennika¹), a od końca lat sześćdziesiątych także współpracownikiem stańczykowskiego „Przeglądu Polskiego”. Przemiana Siemieńskiego demokraty w konserwatystę wprawiała w zakłopotanie już pierwszych biografów i badaczy jego twórczości, choć wbrew pozorom nie był to przełom, a proces, jak się wydaje, zapoczątkowany już w okresie paryskim, kiedy to poeta zbliżył się do towiańczyków². O „chwili w życiu wewnętrznym” autora *Wieczorów pod lipą* „niejasnej”, „przełomie duchowym i przesileniu”³, „stanowczej przemianie dążeń”⁴, mającej jakoby nastąpić w przededniu objęcia przez niego redakcji „Czasu” pisali m.in. Adam Bełcikowski i Piotr Chmielowski, na wypadki rzezi galicyjskiej jako moment przełomowy w jego biografii wskazywał z kolei Stanisław Tarnowski⁵. Niewątpliwie wydarzenia 1846 roku miały wpływ na poglądy Siemieńskiego. Niedługo potem, jeszcze przed wyjazdem do Galicji, poeta nawiązał kontakty z księciem Adamem Czartoryskim i stronnictwem Hotelu Lambert, do czego też namawiał swojego przyjaciela, Stefana Goszczyńskiego⁶.

Po osiedleniu się w Krakowie Siemieński poświęcił się głównie publicystyce literackiej. Ustąpiwszy ze stanowiska redaktora odpowiedzialnego „Czasu”, prowadził jego dział literacko-artystyczny i kolejno specjalne dodatki: „Dodatek Literacki” (1849–1850) i „Dodatek Miesięczny” (1856–1860). Publikował teksty krytyczne i historyczno-literackie, felietony, reportaże podróże (które ogłaszał w „Czasie”, w rubryce *Zapiski*

¹ Zob. Mariusz Jakubek, *Krakowski „Czas” – środowisko dziennikarskie w latach 1848–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2005, z. 132, s. 148–166. W okresie od nr 1 z 2 XI 1848 do nr 254 z 31 XII 1849 roku. Siemieński pełnił też funkcję redaktora odpowiedzialnego gazety (ibidem, s. 152).

² Zob. Maria Janion, *Lucjan Siemieński – poeta romantyczny*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1995, s. 249 i Tadeusz Budrewicz, *Lucjan Siemieński*, w: Tadeusz Budrewicz, Renata Stachura-Lupa, *Kraków literacki w XIX wieku. Szkice*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2019, s. 87–89, 95.

³ Adam Bełcikowski, *Lucjan Siemieński*, Warszawa: W drukarni Józefa Bergera 1879, s. 22.

⁴ Piotr Chmielowski, *Dzieje krytyki literackiej w Polsce*, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa 1902, s. 264.

⁵ Stanisław Tarnowski, *Lucjan Siemieński*, w: idem, *Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX. Rozprawy i sprawozdania*, t. 2, Kraków: Spółka Wydawnicza Polska 1896, s. 259.

⁶ Zob. Tadeusz Budrewicz, *Lucjan Siemieński*, s. 95.

z podróży po kraju) i tłumaczenia z łaciny, greki, czeskiego, serbskiego, francuskiego, niemieckiego, włoskiego, hiszpańskiego⁷. Jak zauważa Tadeusz Budrewicz,

[m]iał niewątpliwie własną miarę oceniania dzieł sztuki, własny system pojęć estetycznych. Umiał odczytywać intencje twórców różnych epok i odmiennych sposobów tworzenia. Rzadko go zwodził smak [...], nie wahał się przed wyrokiem potępiającym, stosował ironię i sarkazm. Przez długi okres, w latach współpracy z „Czasem” był najbardziej wpływowym krytykiem polskim. Kultura narodowa zawdzięcza mu rozwinięcie takich gatunków wypowiedzi, jak portret literacki, esej i felieton⁸.

W okresie krakowskim Siemieński niemal zaprzestał twórczości oryginalnej – poetyckiej i prozatorskiej (w latach wcześniejszych pisywał nowele, opowiadania, obrazki rodzajowe) – koncentrując się na przedrukowywaniu swojego dotychczasowego dorobku (cyzelował i wygładzał ich wymowę ideową oraz formę)⁹. W Krakowie był postacią znaną i cenioną. W roku akademickim 1849/50 prowadził wykłady z historii literatury powszechnej na Uniwersytecie Jagiellońskim (ogłoszone w zbiorze *Przegląd literatury powszechnej*, Kraków 1855). Należał do założycieli i czynnych członków Akademii Umiejętności, w której pełnił funkcję przewodniczącego Komisji dla Historii Sztuki i dyrektora Wydziału Filologicznego (1873–1877). W powstaniu styczniowym stracił syna, Zygmunta Sewera.

Siemieński zajmował się tłumaczeniami od lat młodości. Swoje przekłady opatrywał wstępami i aparatem krytycznym. Budrewicz, analizując jego twórczość przekładową, zwraca uwagę na jej powiązanie z przemianami światopoglądowymi poety. „Większość znaczących przedsięwzięć z tej dziedziny była dlań ważnym momentem czy wyborem i deklaracją”¹⁰. Z kolei zainteresowanie Siemieńskiego mistykami i poezją mistyczną miało związek, z jednej strony, z jego fascynacją literaturą dawną i dążeniem do przyswojenia kulturze polskiej tradycji europejskiej, z drugiej – było podyktowane względami ideowymi, przede wszystkim przekonaniem, podzielanym z konserwatystami krakowskimi, o doniosłej roli religii i Kościoła katolickiego w historii. Echa religijne pobrzmiewały w jego twórczości krytycznej już wcześniej. Stosunek do katolicyzmu jest jednym z kryteriów stosowanych przez poetę przy ocenie literatury staropolskiej (umniejszanie znaczenia pism protestanckich Mikołaja Reja, pochwała Wespazjana Kochowskiego¹¹), oświeceniowej (krytyka wolterianizmu) czy romantycznej. W 1871 roku Siemieński publikuje studium *Religijność i mistyka w życiu i poezjach Adama Mickiewicza* (dedykowane „żyjącym Towarzyszom i Przyjaciołom” poety), w którym dowodzi m.in. „pociągu naszego wieszczą do mistycyzmu”¹².

⁷ Ibidem, s. 112.

⁸ Ibidem, s. 117–118.

⁹ Ibidem, s. 98–99.

¹⁰ Ibidem, s. 112.

¹¹ Zob. Maria Janion, *Lucjan Siemieński*, s. 286–287.

¹² Lucjan Siemieński, *Religijność i mistyka w życiu i poezjach Adama Mickiewicza. Studium*, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Dzieł Władysława Jaworskiego 1871, s. 116.

Mickiewicz w swoich utworach poetycznych nie narzucał się publiczności za szermierza w obronie prawd religii objawionej, ale nosząc je w sobie, przenikniony nimi od dzieciństwa, wyrzucał z siebie ożywcze światło i ciepło, jakie mogą tylko wydać ludzie wierzący prosto i szczerze¹³.

Sposób, w jaki autor *Wieczorów pod lipą* dowodził „katolickiej prawowierności” Mickiewicza, wzbudził zastrzeżenia nawet Tarnowskiego, bo „ta jak wiadomo za czasów wileńskich nie była jeszcze zupełnie wyrobiona, za czasów mesjanizmu została zatraconą”¹⁴. Do prac Siemieńskiego poświęconych mistycyzmowi europejskiemu należą: studia o św. Teresie z Ávili i św. Janie od Krzyża, ogłoszone w „Przeglądzie Polskim” w 1870 i 1872 roku, a także antologia *Święci poeci. Pieśni mistycznej miłości* (Lwów 1877), w której poza poezją mistyków hiszpańskich znalazły się przekłady pieśni św. Franciszka z Asyżu, św. Bonawentury, Jacoponego da Todi i Anioła Ślązaka (Angelusa Silesiusa).

II

W XIX i w pierwszej dekadzie XX wieku recepcja pism św. Teresy z Ávili wiąże się z próbami ich upowszechnienia w języku polskim. Jak wynika z ustaleń Marty M. Kacprzak, w latach 1843–1907 ukazało się 17 wydań polskich przekładów tekstów Świętej, w różnych konfiguracjach (jeden druk bez oznaczenia daty wydania, po 1908 roku), opublikowanych w Warszawie, Krakowie, Wilnie i Lwowie, w przekładzie m.in. Ignacego Hołowińskiego, Eleonory Ziemięckiej, Ignacego Domeyki i Tadeusza Micińskiego¹⁵. Postać i pisma św. Teresy z Ávili popularyzowano w Polsce już od końca XVI wieku, w związku z recepcją mistycyzmu hiszpańskiego, a od XVII wieku także z rozwojem duchowości karmelitańskiej na ziemiach polskich. Pierwszy zakon karmelitanek bosych powstał w Krakowie w 1612 roku. W XIX wieku, po kasatach klasztorów w zaborze rosyjskim i pruskim, karmelitanki i karmelicy z obu zaborów znaleźli schronienie pod Wawelem. Ograniczenia w przyjmowaniu kandydatek do nowicjatu, narzucone przez władze austriackie, utrudniały rozwój zakonu. W 1869 roku klasztor w dzielnicy Wesola stał się areną skandalu: na skutek anonimowego donosu ujawniono, że w karczerze klasztornej od lat przetrzymywana jest psychicznie chora zakonnica, Barbara Ubryk (s. Barbara od św. Stanisława, właśc. Anna Ubryk). Do klasztoru wkroczyła komisja sądowa. Wiadomość o zdarzeniu podchwyciła prasa lokalna. Pod murami krakowskich klasztorów przetoczyły się demonstracje, do obrony zakonników przed demonstrantami użyto wojska. Przeciwno władzom zakonnym

¹³ Ibidem, s. 14.

¹⁴ Stanisław Tarnowski, *Przegląd literacki i bibliograficzny. „Religijność i mistyka w życiu i poezjach Adama Mickiewicza. Studium”*, „Przegląd Polski” 1871, R. 6, t. 1, z. 2, s. 266.

¹⁵ Zob. Marta M. Kacprzak, *Dziewiętnastowieczne wydania polskich przekładów pism Świętej Teresy z Ávili*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historiolitteraria” 2021, t. 21, s. 352–371.

wytoczono proces, o którym rozpisywała się prasa krajowa i zagraniczna, m.in. włoska i niemiecka. Sąd Krajowy sprawę umorzył, decyzję podtrzymał Sąd Apelacyjny. Opinia publiczna była podzielona, pojawiły się nawet żądania rozwiązania klasztoru¹⁶.

III

Św. Teresa z Ávili, mistyczka, odnowicielka zakonu karmelitańskiego, beatyfikowana (1614), a następnie kanonizowana (1622) jeszcze w XVII wieku (czterdzieści lat po śmierci), patronka Hiszpanii i szachistów (!), w 1970 roku została ogłoszona pierwszą w dziejach kobietą Doktorem Kościoła Powszechnego (wraz ze św. Katarzyną ze Sieny). Na fenomen jej postaci: kobiety mistyczki i reformatorki Kościoła, autorki pism mistycznych, która przełamuje kulturowo uwarunkowaną słabość swojej płci i przeciwstawia się zastanemu porządkowi społecznemu, zwraca uwagę krytyka feministyczna, zwłaszcza zachodnioeuropejska¹⁷. Jak podkreślają takie badaczki literatury hiszpańskiej, jak np. Alison Weber¹⁸, Lisa Vollendorf¹⁹ i Barbara Simerka²⁰, św. Teresa, sięgając po pióro i podejmując działalność reformatorską, wkracza na arenę życia publicznego, dotąd zarezerwowanego dla mężczyzn, a zatem podważa istniejące normy patriarchalne, na czele z wywodzonym od św. Pawła zakazem angażowania się kobiet w dysputy religijne. Jedną ze zdobyczy mistyczki jest wykorzystanie „w celach feministycznych” retoryki i konwencji duchowej autobiografii. „Nowa poetyka czytania, którą Teresa popiera i modeluje, potwierdza specyficzne dla płci sposoby czytania i poznania, podkreślając aktywność czytania jako kluczowy element formacji intelektualnej kobiet [...]”²¹.

Simone de Beauvoir w *Drugiej płci* pisze o kobiecym mistycyzmie w kontekście podejmowanych przez zniewoloną kobietę prób osiągnięcia „autonomicznej wolności”²². Lokując figurę mistyczki w rejestrze miłości, obok narcyza i kochanki, a zatem

¹⁶ Czesław Gil, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków: Wydawnictwo OO Ojców Karmelitów Bosych 1997, s. 216–218.

¹⁷ Zob. m.in. *Recovering Spain's Feminist Tradition*, red. Lisa Vollendorf, New York: Modern Language Association of America 2001.

¹⁸ Alison Weber, *Teresa de Avila and the Rhetoric of Femininity*, Princeton: Princeton University Press 1990.

¹⁹ *Recovering Spain's Feminist Tradition*.

²⁰ Barbara Simerka, *Feminist Epistemology and Pedagogy in Teresa of Ávila*, w: *Approaches to Teaching Teresa of Ávila and the Spanish Mystics*, red. Alison Weber, New York: Modern Language Association of America 2009, s. 107–113.

²¹ Ibidem, s. 113 (tłum. własne). „The new poetics of reading that Teresa advocates and models validates gender-specific modes of reading and cognition, foregrounding the activity of reading as a key element of women's intellectual formation [...]”.

²² Simone de Beauvoir, *Druga płeć*, przeł. Gabriela Mycielska, Maria Leśniewska, wyd. 2, Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski & Co 2003, s. 26.

w zależności od idealizowanych przez kobiety mężczyzn i deizowanej męskości²³, podważa szczerłość kobiecych dążeń do transcendencji.

Kobieta wzrasta w przekonaniu, że miłość jest jej najwyższym powołaniem; kochając mężczyznę, szuka w nim Boga; jeżeli zaś warunki nie sprzyjają miłości ziemskiej, jeżeli jest zawiedziona lub zbyt wymagająca – wówczas jej wybór pada na Boga, w nim będzie wielbić boskość²⁴.

Uniesienia mistyczne są według autorki *Drugiej płci* ni mniej, ni więcej, tylko „kopią ziemskich uniesień miłosnych”²⁵, zatracając o erotomanie i histerię. To poszukiwanie w miłości Boga tego, „czego kochanka [poszukuje] w miłości mężczyzny – apoteozy swego narcyzmu”²⁶. Ale św. Teresa z Ávili należy według de Beauvoir do wyjątków:

Przejrzysta wymowa tekstów Świętej Teresy najzupełniej usprawiedliwia posąg Berniniego, który przedstawia świętą omdlałą z nadmiaru piorunującej rozkoszy, co wcale nie znaczy, by można było tłumaczyć jej wzruszenie zwykłą „sublimacją seksualną”. Przede wszystkim nie ma tu mowy o ukrytej żądzy seksualnej [...]²⁷.

Miarą kobiecej wolności jest czyn, przełamanie bierności na rzecz aktywności społecznej, dla mistyczek – przejście od kontemplacji i „subiektywnego przeżycia” do „obiektywnego znaczenia”²⁸.

Znamy kobiety czynu, takie jak Święta Katarzyna, Święta Teresa, Joanna d’Arc; są one najzupełniej świadome swych celów i dróg, prowadzących do ich osiągnięcia, objawienia tych kobiet są tylko obiektywnym wyrazem ich wewnętrznych przekonań; zachęcają je do wstąpienia na drogę, którą sobie wytyczyły²⁹.

Świętej Teresie doświadczanie ekstazy nie przeszkadza „przemierzać [...] niezmordowanie we wszystkich kierunkach drogi Kastylji i Andaluzji, w dławiącym upa-

²³ Zob. *ibidem*, cz. III: *Usprawiedliwienia*, s. 683–733.

²⁴ *Ibidem*, s. 725.

²⁵ *Ibidem*, s. 727.

²⁶ *Ibidem*, s. 729

²⁷ *Ibidem*, s. 728. Por. esej Luce Irigaray *Così Fan Tutti*, w którym badaczka, odpowiadając na słynne stwierdzenie Jacques’a Lacana, że by wiedzieć wszystko o kobiecej przyjemności, wystarczy pojechać do Rzymu i obejrzeć rzeźbę Berniniego, pyta: „Do Rzymu? Tak daleko? Spojrzeć? Na rzeźbę? Świętej? Wyrzeźbionej przez mężczyznę? O jakiej przyjemności mówimy? Czyjej przyjemności?” (w: *eadem*, *This Sex which is Not One*, przeł. Catherine Porter, Carolyn Burke, Ithaca–New York: Cornell University Press 1985, s. 90–91, fr. *Ce sexe qui n’en est pas un*, Paris: Éditions de Minuit 1977). W XIX wieku oceny rzeźby Berniniego podejmują się m.in. Stendhal, Jacob Burckhardt, Hippolyte Taine czy wiktoriańska krytyczka sztuki Anna Jameson – zob. Antje Anderson, *A Victorian Woman’s Look at Bernini’s Ecstasy of St. Teresa*, https://arts.unl.edu/images/art/Awards/2020_Spring/Antje_Anderson.pdf [dostęp: 23.02.2022].

²⁸ Simone de Beauvoir, *Druga płeć*, s. 729.

²⁹ *Ibidem*, s. 732.

le, w śniegu i chłodzie”, „na grzbiecie muła lub w krytych płachtą wózkach, nie bacząc na niewygodę, złe drogi i liche zajazdy”, układać się „o dzierżawę i kupno domów”, spierać się z władzami świeckimi i kościelnymi, zabiegać o pieniądze, kierować urzędzeniem klasztorów i interesować się życiem swoich zakonnic...³⁰ Czyż tworzenie zakonów kobiecych, kobiecych wspólnot, zorganizowanych dla kobiet i przez kobiety, w świecie i w ramach instytucji Kościoła zdominowanych przez mężczyznę nie jest „gestem” emancypacyjnym, wyłomem w porządku patriarchalnym? Czyż „poślubić Boga” nie oznacza wyjść z przestrzeni domu, odnaleźć własną drogę poza relacją z mężczyzną, małżeństwem i rodziną, co postulowała autorka *Drugiej płci*? „Jedną tylko Święta Teresa przeżyła na własny rachunek, w zupełnym opuszczeniu, dolę człowieczą [...]”³¹. W *Drodze doskonałości* św. Teresa zauważa:

Niewiasta zamężna, powiadają, jeśli chce mieć życie spokojne, powinna stosować się i naginać do usposobienia męża; jeśli mąż jest smutny, powinna okazywać smutek, jeśli wesół, powinna objawiać radość, chociażby jej w sercu nie miała. Patrzenie, córki, jakiej to uszłyście niewoli. Otóż, jak ta żona z mężem swoim, tak podobnie, tylko szczerze, nie z poniewolnym, jak tamta, udawaniem, Pan postępuje z wami. Czyni siebie poddanym twoim, a ciebie jakby panią swoją, stosując się do chęci i usposobień twoich³².

IV

Studium Siemieńskiego o św. Teresie (we wstępie do antologii *Święci poeci. Pieśni mistycznej miłości* krytyk powtarza swoje wcześniejsze sądy) pojawia się w szczególnym momencie – w lipcu 1870 roku. Sprawa Barbary Ubryk zakończyła się w marcu tego roku, z kolei 19 września (1 października) w „Tygodniku Mód” rozpoczyna się druk rozprawy *Kilka słów o kobietach* Elizy Orzeszkowej, w której autorka podejmuje

³⁰ Emmanuel Renault, *Święta Teresa z Ávili*, przeł. Janina Fenrychowa, Kraków: Wydawnictwo Znak 1983, s. 48. W ciągu 15 lat Święta założyła 15 klasztorów.

³¹ Simone de Beauvoir, *Druga płeć*, s. 766.

³² Św. Teresa od Jezusa, *Droga doskonałości*, przeł. ks. bp Henryk Piotr Kossowski, oprac. i przedmową poprzedził o. Jacek Woroniecki, Poznań–Warszawa: Nakład Księgarni św. Wojciecha 1924, s. 147. Emmanuel Renault tak pisze o „kobiecej naturze” Świętej: „Słuchając jej skarg, że nie może bezpośrednio pełnić służby apostołowskiej, ponieważ jest kobietą, i niezbyt pochlebnych sądów o rozlicznych kobiecych niedoskonałościach i wadach [...], można by sądzić, że żałowała, iż nie urodziła się mężczyzną. [...] Ale w rzeczywistości Teresa była w pełni kobietą, bez kompleksu niższości. [...] Teresa wykaże później rozwinięte uczucia macierzyńskie i macierzyńską ofiarność, nie tylko w stosunku do swoich córek, lecz również i w stosunku do siostrzeńców i bratanków, a nawet do swych braci w zakonie, którzy poszli za jej reformą, a których traktowała jak synów [...]. W swoim osobistym stosunku do Chrystusa przyjęła spontanicznie postawę mistycznej oblubienicy, tradycyjną w duchowości chrześcijańskiej, a mającej swój pierwowzór w Pieśni nad pieśniami. Wreszcie jej znajomość psychiki kobiecej oparta jest na własnym doświadczeniu wewnętrznym, na poznaniu wspólnej wszystkim kobietom natury” (Emmanuel Renault, *Święta Teresa z Ávili*, s. 61–62).

m.in. kwestię pozycji kobiet w Kościele Chrystusowym, a św. Teresę nazywa „wpatrzoną w niebo Heloizą”³³. Pytanie o stosunek chrześcijaństwa do kobiet: począwszy od działalności Chrystusa po czasy współczesne, stanie się jednym z kluczowych dla dyskursu emancypacyjnego nadchodzących dziesięcioleci. Obecność kobiet na kartach Pisma Świętego i w Kościele pierwszych wieków, kobiety apostołki, męczenniczki i fundatorki klasztorów, studiujące Biblię i wspierające ubogich przeczą tezie o ich duchowej i intelektualnej słabości czy nieporadności, dając zwolennikom emancypacji trudny do podważenia argument – oto nierówność płci i upośledzona pozycja kobiet w świecie stoi w sprzeczności z nauką Chrystusa i tradycją wczesnego Kościoła.

Czy dla Siemieńskiego św. Teresa jest kobietą? Czy jako mistyczka artykułuje kobiecą odmienność, wpisując się w nurt określany dzisiaj mianem mistyki kobiecej³⁴? Czy Siemieński, opisując postać i teksty poetyckie Świętej, wychodzi poza język i schematy pojęciowe wypracowane przez kulturę patriarchalną, poza męską symbolikę? Czy w swojej analizie uwzględnia uwarunkowania kulturowe kobiecej aktywności w XVI wieku? W liczącej 20 stron rozprawie Siemieńskiego słowo kobieta nie pada (pomijając cytaty), dwukrotnie pojawia się preferowana w kręgach kościelnych niewiasta. Krytyk posługuje się feminatywami, św. Teresa jest „mistyczką”, „Hiszpanką”, „reformatorką” swojego zakonu, ale i np. „«hetmanem» wojsk walczących w obronie niepodległości”³⁵. W zarysie biografii Świętej, przedstawiając jej drogę do stanu zakonnego, Siemieński nawiązuje do kolejnych etapów kobiecego rozwoju: i tak, Teresa z „dziewczęcia”, o „żywym umyśle”, podatnym na „wrażenia otaczających ją usposobień”, zmienia się w „panienkę”, która „lubi [...] świat i stroje”, nie myśli jeszcze o przyobleczeniu sukni zakonnej, ale i nie ma pociągu do stanu małżeńskiego, wreszcie – wstępuje do klasztoru i „staje się panią tego świata duchowego, wyłamanego spod prawa codziennego bytu [...]”³⁶. Nawet pobieżna lektura pism Świętej wskazuje na obecność kobiecego podmiotu, ujawniającego, a czasem wręcz manifestującego świadomość odmienności natury kobiecej i kobiecego doświadczenia, własnego uwikłania w płć. „[...] [D]ość tego że jestem kobietą, aby mi na samo to wspomnienie skrzydła opadły, a tym bardziej, że nie tylko kobietą, ale i niecnotliwą”³⁷ – wyznaje św. Teresa w autobiografii *Życie*. W odpowiedzi na osobiście doświadczone, lekceważący stosunek władz świeckich i kościelnych do apostołstwa kobiet mistyczka zachęca swoje siostry, by, idąc za jej przykładem, przekraczały słabości czy wady

³³ Eliza Orzeszkowa, *Kilka słów o kobietach*, Lwów: Nakładca i właściciel drukarnia A.J.O. Rogosz 1873, s. 135.

³⁴ Zob. Lidia Węgrzynowicz, *Mistyka kobieca. Hermeneutyczne studium kobiecego doświadczenia Boga*, Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe 2013.

³⁵ Lucjan Siemieński, *Mistyka i poezje Świętej Teresy Hiszpanki*, „Przegląd Polski” 1870, R. 6, t. 1, z. 1, s. 37.

³⁶ Ibidem, s. 32–33.

³⁷ Św. Teresa z Ávila, *Życie Świętej Matki Teresy od Jezusa i niektóre z lask od Boga jej użyczonych, opisane przez nią samą*, w: *Pisma Świętej Teresy*, z hiszpańskiego przeł. bp Henryk Piotr Kossowski, t. 1, z portretem Świętej, Warszawa: Nakładem „Przeglądu Katolickiego” 1898, s. 73.

przynależne kobietom i „w niczym nie były ani się okazywały niewiastami, ale były mężnymi we wszystkim”³⁸.

Siemieński, pisząc o św. Teresie, nie operuje kategorią płci, choć jako autor *Portretów literackich* prezentował już sylwetki kobiet: Katarzyny z Potockich Kossakowskiej (poznański „Dziennik Domowy” 1844, t. 5, przedruk: *Portrety literackie*, t. 1, Poznań 1865) i Marii z Czartoryskich Wirtemberskiej (*Portrety literackie*, t. 1, Poznań 1865). Płeć bohaterki zostaje zaakcentowana zwłaszcza w jego studium o kasztelanowej Kossakowskiej, działaczce politycznej, przeciwniczce króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, znanej z ciętego dowcipu, którą krytyk zalicza „do rzędu tych niewiast, co z okolicznościami swego czasu występują do otwartej walki”, a którą zarazem uznaje za „ideał matrony, ostatniej matrony w przetwarzającym się dokoła społeczeństwie”³⁹. W pracy o św. Teresie płeć w żaden sposób nie określa kondycji społecznej czy społeczno-religijnej bohaterki ani nawet nie stanowi o jej uposażeniu psychicznym, o wpływie na jej doświadczenie mistyczne nie wspominając⁴⁰. Siemieński cytuje fragment listu Świętej do ojca Ambrożego Mariana, z osobliwą deklaracją odnośnie do kobiecej natury: „Nie takie to my łatwe do poznania! Niejeden co przez lat kilkanaście był spowiednikiem kobiety, przekonywa się nareszcie zdumiony, że jej nie znał ani przeniknąć nie umiał”⁴¹, robi to jednak, by zilustrować jeden z rysów jej osobowości – połączenie „szczeroci i prostoty, z pewną przemieszka wesołego humoru, spod którego pryskają iskierki dowcipu”⁴². O mistycyzmie św. Teresy krytyk wypowiada się lakonicznie. Być może ma to związek z praktyką przypisywania mistyce kobiecej ekstatyczności, emocjonalności, a nawet podtekstów erotycznych. Jak zauważa współczesna badaczka,

[o]dmawia się zazwyczaj kobietom mistyczkom poznania abstrakcyjnego, sugerując raczej poznanie w sposób praktyczny. Ich dyspozycji intelektualnej przypisuje się zwykle sposób intuicyjny i oglądowy, a nie pojęciowo-wizualny. Być może na taki sposób doświadczenia miały wpływ uwarunkowania społeczno-kulturowe, które odmawiały zazwyczaj kobietom wykształcenia, choć wiele z mistyczek było wykształconych [...]”⁴³.

Mistykę hiszpańską Siemieński wiąże z kategorią narodu i narodowości. Za pojawienie się, odrębność i oryginalność („ma inną cechę niż włoska, francuska, niemiecka,

³⁸ Św. Teresa od Jezusa, *Droga doskonałości*, s. 51.

³⁹ Lucjan Siemieński, *Katarzyna z Potockich Kossakowska, kasztelanowa Kamieńska (1720–1801)*, w: idem, *Portrety literackie*, t. 1, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego 1865, s. 210 i 211.

⁴⁰ Zdaniem Lidii Węgrzynowicz „[...] mistyka jest jedna. Jest to zawsze ten sam sposób przeobrażenia człowieka w Boga w miłości. Ale mistyka jest również heterogeniczna, dwupostaciowa, czyli uwarunkowana różnicą płci. Sposób doświadczenia wewnętrznego może różnić się w zależności od uwarunkowań kategorii płci. Mistyka jest również różnorodna, ponieważ każdy mistyk jest indywidualną i niepowtarzalną osobą” (*Mistyka kobieca*, s. 119–120).

⁴¹ Lucjan Siemieński, *Mistyka i poezje Świętej Teresy Hiszpanki*, s. 35.

⁴² Ibidem.

⁴³ Lidia Węgrzynowicz, *Mistyka kobieca*, s. 108.

angielska⁴⁴) na gruncie hiszpańskim mistyki religijnej, i to w takim natężeniu, zdaniem krytyka odpowiada „spotęgowanie” uczucia religijnego („górującego” w hiszpańskim narodzie) na skutek okoliczności zewnętrznych. To religia katolicka, która w Hiszpanii „stała się życiem i duszą narodu”, „podwaliną i dźwignią jego narodowości”, okazała się „sprzymierzeńcem” w walce o niepodległość. „Hiszpania, broniąc swej wiary, broniła siebie [...]”⁴⁵ (co można uznać za analogię do sytuacji Polski i roli katolicyzmu jako składnika polskiej tożsamości w programie krakowskich konserwatystów⁴⁶). Opisuując fenomen Świętej, Siemieński akcentuje praktyczny i intelektualny wymiar jej misji apostołskiej. Po okresie „ekstatycznej kontemplacji” mistyczka rozpoczyna życie czynne, „wojujące, koczownicze, pokorne i doskonale święte”⁴⁷. Jako jednostka, indywiduum odznacza się zarówno „umysłem, hojnie uposażonym”, jak i „wrodzonym uczuciem”. Oba przymioty zdaje się łączyć w sobie w sposób harmonijny: jest roztropna, praktyczna, krytyczna wobec siebie (i dowcipna), zachowuje „miarę we wszystkim”, docenia rolę nauki i wiedzy, a zarazem okazuje miłosierdzie i troszczy się o innych (o swoich współpracowników, krewnych i podopieczne). „Mistycyzm nie przygniótł ani jej darów umysłowych, ani [nie] wysuszył jej serca”⁴⁸ – dowodzi Siemieński. Podział na sferę uczuć i rozumu jest typowy dla esencjalistycznej koncepcji płci, polaryzującej cechy psychiczne na męskie i kobiece. Uczuciowość kobiet (a także np. ich skłonność do hysterii) ma wynikać z biologicznych uwarunkowań kobiecej natury, predestynującej kobietę do roli matki. Z kolei mężczyźni przypisuje się cechy związane z rozumem, intelektem, m.in. myślenie syntetyczne i abstrakcyjne, a przede wszystkim – „zdolność integracji rozumu i uczuć”⁴⁹. Przypisywanie cech (rzekomo) męskich kobietom dla podkreślenia ich umiejętności przekraczania ograniczeń włas-

⁴⁴ Lucjan Siemieński, *Mistyka i poezje Świętej Teresy Hiszpanki*, s. 31.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Zob. Marcin Król, *Przedmowa*, w: *Staińczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich*, wybór tekstów, przedmowa i opracowanie Marcin Król, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1985, s. 24–28.

⁴⁷ Lucjan Siemieński, *Mistyka i poezje Świętej Teresy Hiszpanki*, s. 34.

⁴⁸ Ibidem, s. 37.

⁴⁹ Lidia Węgrzynowicz, *Mistyka kobieca*, s. 109. Ze stereotypowym postrzeganiem uczestnictwa kobiet w życiu Kościoła rozprawiał się Edward Prądzyński, który w rozprawie *O prawach kobiety* pisał: „Kobiety nie ograniczają swej działalności na męczeństwie, pokucie i miłosierdziu, dzieje Kościoła nie poprzestają na zaznaczeniu jej mocy ducha, jej serca, jej cnoty; dają nadto wymowne świadectwo jej umysłowej siły. Święte niewiasty uczą się języków greckiego i hebrajskiego, aby w oryginałach badać Pismo Święte, tłumacząc wyjątki, korespondują z Ojcami Kościoła. Na sto teologicznych listów św. Hieronima pięćdziesiąt było zaadresowanych do kobiet; na dwadzieścia jego traktatów, piętnaście ma za przedmiot ich wychowanie. Św. Hieronim przypisuje dziewicy Principii wyjaśnienie psalmów; Marcellinie traktat przeciwko montanistom, a w rzeczach odnoszących się do tłumaczenia Księgi Joba zasięga rady Eustachii. Św. Katarzyna wyklada filozofię chrześcijańską i prowadzi naukowe rozprawy z pogańskimi filozofami w szkołach aleksandryjskich. Św. Lioba wielką odznacza się nauką w literaturze, teologii, prawie kanonicznym i jedna sobie dla swej erudycji, *eruditionis sapientiae* jak powiada biograf, wysokie uznanie św. Bonifacego. Św. Teresa zalicza się do najznakomitszych prozatorów w Hiszpanii. Św. Gertruda, która umiała na pamięć całe Pismo Święte i tłumaczyła je z greckiego, sprowadza z Irlandii

nej płci (uchodzącej za gorszą) jest jedną z praktyk stosowanych przez dziewiętnastowieczną krytykę literacką wobec pisarstwa kobiecego, dość wspomnieć takie opinie o Elizie Orzeszkowej, jak: „ma głowę jakby męską” (Teodor Tomasz Jeske-Choiński)⁵⁰, „tak pomysł jej, jak i sposób pisania [...] mniej jest kobiecey niż innych naszych autorek” (Henryk Sienkiewicz)⁵¹, czy o Marii Konopnickiej – „[t]a kobieta jest więcej męczyzną niż wielu współczesnych męczyzn poetów” (Stanisław Tarnowski)⁵².

Podziw Siemieńskiego dla św. Teresy z Ávili jest autentyczny. Przypominając czytelnikom postać hiszpańskiej mistyczki i tłumacząc na język polski jej poezje⁵³, krytyk staje po stronie tradycji literatury katolickiej i katolicyzmu, z którym wiąże nadzieję na odrodzenie narodu. We wstępie do antologii *Święci poeci. Pieśni mistycznej miłości* pisze: „Jednostronność nowoczesna, mająca nieudaną pretensję do wielostronności, powinna by już raz wyjść z ciasnego kółka swoich poglądów i częściej pytać o te źródła wiekuistej prawdy, z których tryska twórczość natchnienia i natchnienie twórczości”⁵⁴.

References

- Anderson Antje, *A Victorian Woman's Look at Bernini's Ecstasy of St. Teresa*, https://arts.unl.edu/images/art/Awards/2020_Spring/Antje_Anderson.pdf [dostęp: 23.02.2022].
- de Beauvoir Simone, *Druga płęć*, przeł. Gabriela Mysielska, Maria Leśniewska, wyd. 2, Warszawa: Wydawnictwo Jacek Santorski & Co 2003, s. 26.
- Bełcikowski Adam, *Lucjan Siemieński*, Warszawa: W drukarni Józefa Bergera 1879.

dii nauczycieli muzyki, poezji i greckiego języka dla dziewięć osiadłych w klasztorze w Nivelles” (Edward Prądzyński, *O prawach kobiety*, Warszawa: Skład główny u Gustawa Sennewalda 1873, s. 100–101).

⁵⁰ T.J. Orlicz [Teodor Tomasz Jeske-Choiński], *Powieści kobiece*, „Rola” 1896, nr 28, s. 453.

⁵¹ Henryk Sienkiewicz, *Przegląd literacki*. „Pan Graba”. *Powieść p. Elizy Orzeszkowej*, „Wieniec” 1872, nr 85, s. 801.

⁵² Stanisław Tarnowski, *Historia literatury polskiej*, t. 6, cz. 2: *Wiek XIX. 1863–1900*, Kraków: Spółka Wydawnicza Polska 1907, s. 478.

⁵³ Siemieński przełożył pięć wierszy przypisywanych św. Teresie: *Sonet do Zbawiciela*, *Głosę* („Żyję nie żyjąc w sobie”), *Miecz Boży*, *Do wiekuistej piękności* i *Notatkę znalezionej w brewiarzu ś. Teresy* („Nie smuć się niczym”). *Sonet do Zbawiciela*, *Miecz* i część *Głosy* (od strofy ósmej) nie są jej autorstwa. Atrybucję *Sonetu* krytyk podawał w wątpliwość, powołując się na tekst „prześlicznej pieśni łacińskiej przypisywanej św. Franciszkowi Ksaweremu”, choć ostatecznie to wierszowi uchodzącemu za dzieło Świętej, „dla tej jego siły i treściwości”, przyznawał pierwszeństwo i oryginalność. Zob. Marta M. Kacprzak, *Dziewiętnastowieczne wydania*, s. 360–361. W objaśnieniach, którymi Siemieński poprzedził teksty Świętej w swoim tłumaczeniu, zaznaczał: „złożyła [ona – RS-L] wielką liczbę poezji spirytualnych, które zapewne poszły na [!] ogień za radą jakiego spowiednika, [...] dość że ze wszystkiego ocalało [!] cztery, a piąty wierszyk z maksymą duchowną znalazł się zapisany w jej brewiarzu” (Lucjan Siemieński, *Mistyka i poezje Świętej Teresy Hiszpanki*, s. 44).

⁵⁴ Lucjan Siemieński, *Objaśnienie dla czytelnika*, w: idem, *Święci poeci. Pieśni mistycznej miłości*, Lwów 1877, s. 8.

- Budrewicz Tadeusz, *Lucjan Siemieński*, w: Tadeusz Budrewicz, Renata Stachura-Lupa, *Kraków literacki w XIX wieku. Szkice*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego 2019, s. 80–124.
- Chmielowski Piotr, *Dzieje krytyki literackiej w Polsce*, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa 1902.
- Gil Czesław, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII–XIX wieku*, Kraków: Wydawnictwo OO Ojców Karmelitów Bosych 1997.
- Irigaray Luce, *This Sex which is Not One*, przeł. Catherine Porter, Carolyn Burke, Ithaca–New York: 1985 (fr. *Ce sexe qui n'en est pas un*, Paris: Éditions de Minuit 1977).
- Jakubek Mariusz, *Krakowski „Czas” – środowisko dziennikarskie w latach 1848–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2005, z. 132, s. 148–166.
- Janion Maria, *Lucjan Siemieński – poeta romantyczny*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1995.
- Kacprzak Marta M., *Dziewiętnastowieczne wydania polskich przekładów pism Świętej Teresy z Ávili*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria” 2021, t. 21, s. 352–371.
- Orlicz T.J. [Teodor Tomasz Jeske-Choiński], *Powieści kobiece*, „Rola” 1896, nr 28, s. 452–454.
- Orzeszkowa Eliza, *Kilka słów o kobietach*, Lwów: Nakładca i właściciel drukarnia A.J.O. Rogosz 1873.
- Prądzyński Edward, *O prawach kobiety*, Warszawa: Skład główny u Gustawa Sennewalda 1873.
- Recovering Spain's Feminist Tradition*, red. Lisa Vollendorf, New York: Modern Language Association of America 2001.
- Renault Emmanuel, *Święta Teresa z Ávila*, przeł. Janina Fenrychowa, Kraków: Wydawnictwo Znak 1983.
- Siemieński Lucjan, *Katarzyna z Potockich Kossakowska, kasztelanowa Kamieńska (1720–1801)*, w: idem, *Portrety literackie*, t. 1, Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego 1865, s. 209–229.
- Siemieński Lucjan, *Mistyka i poezje Świętej Teresy Hiszpanki*, „Przegląd Polski” 1870, R. 6, t. 1, z. 1, s. 30–55.
- Siemieński Lucjan, *Religijność i mistyka w życiu i poezjach Adama Mickiewicza. Studium*, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Dziel Władysława Jaworskiego 1871.
- Siemieński Lucjan, *Święci poeci. Pieśni mistycznej miłości*, Lwów: Nakładem Księgarni Władysława Bełzy 1877.
- Sienkiewicz Henryk, *Przegląd literacki. „Pan Graba”*. Powieść p. Elizy Orzeszkowej, „Wieniec” 1872, nr 85, s. 800–801.
- Simerka Barbara, *Feminist Epistemology and Pedagogy in Teresa of Ávila*, w: *Approaches to Teaching Teresa of Ávila and the Spanish Mystics*, red. Alison Weber, New York: Modern Language Association of America 2009, s. 107–113.
- Stańcyzy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich*, wybór tekstów, przedmowa i opracowanie Marcin Król, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1985.
- Św. Teresa od Jezusa, *Droga doskonałości*, przeł. ks. bp Henryk Piotr Kossowski, oprac. i przedmową poprzedził Jacek Woroniecki, Poznań–Warszawa: Nakład Księgarni św. Wojciecha 1924.
- Św. Teresa z Ávila, *Życie Świętej Matki Teresy od Jezusa i niektóre z lask od Boga jej użyczonych, opisane przez nią samą z rozkazu swego spowiednika, do którego, przesyłając mu je, tak pisze*, w: *Pisma Świętej Teresy*, przeł. bp Henryk Kossowski, t. 1, z portretem Świętej, Warszawa: Nakładem „Przeglądu Katolickiego” 1898, s. 1–401.
- Tarnowski Stanisław, *Historia literatury polskiej*, t. 6, cz. 2: *Wiek XIX. 1863–1900*, Kraków: Spółka Wydawnicza Polska 1907.

- Tarnowski Stanisław, *Lucjan Siemieński*, w: idem, *Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX. Rozprawy i sprawozdania*, t. 2, Kraków: Spółka Wydawnicza Polska 1896, s. 225–290.
- Tarnowski Stanisław, *Przegląd literacki i bibliograficzny. „Religijność i mistyka w życiu i poezjach Adama Mickiewicza. Studium”*, „Przegląd Polski” 1871, R. 6, t. 1, z. 2, s. 263–271.
- Weber Alison, *Teresa de Avila and the Rhetoric of Femininity*, Princeton: Princeton University Press: 1990.
- Węgrzynowicz Lidia, *Mistyka kobieca. Hermeneutyczne studium kobiecego doświadczenia Boga*, Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II. Wydawnictwo Naukowe 2013.